

Bediüzzaman Said Nursî'nin Zaruret anlayışı

Ali Bakkal

[Prof. Dr. Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi]

Giriş

Kanunlar genel olarak normal ve tabii durumlar dikkate alınarak hazırlanır. Bazen istisnai olarak anormal durumlar da dikkate alınmakla birlikte gelecekte meydana gelecek bütün anormal bütün anormal durumları tahmin etmek ve buna göre kanun hazırlamak mümkün olamamaktadır.

Zaruret hali diye nitelendirdiğimiz durumlar anormal ortaya çıkan haller olup bu durumlarda herhangi bir kanunu uygulamak mümkün olmaz. Bu yüzden zaruret hali Cermen hukukunda “Zaruret kanun tanımaz” prensibiyle, kilise hukukunda ise “Zaruretin kanunu yoktur” kaidesiyle meşru görülmüştür.¹ İslâm hukukunda da zaruret halinin fonksiyonu buna yakın bir ifade ile ortaya konmuştur: “Zaruretlar mennû (haram) olan şeyleri mubah kılar.”²

A. İslâm'da Zaruret Hali

1. Tanımı

Mecelle şârihi Ali Haydar Efendi zarureti şöyle tarif ediyor: “Zaruret, bir kimse memnû'u (yasak olan şeyi) tenâvül etmediği (almadığı, yapmadığı) takdirde, helâki müstelzim (gerektiren) haldir.”³

Asrımız İslâm hukukçularından Vehbe ez-Zühaylî'nin zaruret tarifi şöyledir: “Zaruret, insanın nefsine, uzvuna, ırzına, aklına, malına veya bunların tâbilerine bir zarar ve eziyetin gelmesinden korkulan tehlike veya şiddetli meşakkatle karşılaşılan haldir.”⁴

1- Mustafa Baktır, İslâm Hukukunda Zaruret Hali, Akçağ Yayınları, Ankara, ts., 2-3.

2- Osman Öztürk; Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1977, s. 125 (Madde 21).

3- Ali Haydar, Dürerü'l-hukkâm Şerhu Mecelleti'l-ahkâm, 3. Baskı, İstanbul 1330, I, 79.

4- Vehbe ez-Zühaylî, Nazariyyetü'd-darüreti's-ser'iyye, 2. Baskı, Bağdat 1979, s. 67-68.

Ruhsat hükümleri azimet hükümlerinden istisna edilmiş olan hükümlerdir. Dolayısıyla azimet hükümlerinin zıddı olan özellikleri taşırlar:

2. Ruhsatla Münasebeti

Zaruret hali bir usûl-i fıkıh konusu olmakla birlikte, bu ilimde müstakil bir başlık altında incelenmez. Zaruret halini “ağır meşakkat sebebiyle ortaya çıkan ruhsat” şeklinde algılamak daha doğru olur. Azimet ve Ruhsat ise usûl-i fıkıhta müstakil başlık altında incelenen konulardandır.

Şâri-i Hakîm, bazen ağır bazen de hafif meşakkat sebebiyle insanlar için bir kolaylık olmak üzere genel hükümden istisna yaparak aynı konuda ikinci bir hüküm vazetmiştir. Bu tür hükümlere ruhsat; normal durumlar için geçerli olmak üzere ilkten vazedilen genel nitelikli hükümlere ise azimet denir. Azimet hükümlerinin üç özelliği bulunur:

a. İlkten vazedilmiş olması: Azimet hükümleri bir konuda ilk olarak konulan aslı ve temel hükümlerdir. Bu anlamda azimet hükümleri birincil hükümlerdir.

b. Genel olması: Azimet hükümleri, her yerde her zaman herkes için geçerli olan hükümlerdir.

c. Normal durumların hükmü olması: Azimet hükümleri, normal durumlarda uygulanmak üzere vazedilmiş olan hükümlerdir, bir özre dayanmazlar.

Ruhsat hükümleri azimet hükümlerinden istisna edilmiş olan hükümlerdir. Dolayısıyla azimet hükümlerinin zıddı olan özellikleri taşırlar:

a. İkincil hüküm olması: Aynı konuda önceden vazedilmiş olan başka bir hüküm vardır ve ruhsat bu hükümden istisna olmak üzere ikinci defa vazedilmiş olan bir hükümdür.

b. Özel durumlara mahsus olması: Ruhsat hükümleri kişi, yer ve zaman bakımından özel durumlarda geçerli olan hükümlerdir.

c. Özre dayanması: Ruhsatın geçerli olduğu yerlerde hükmün hafifletilmesi bir özre dayanır. Bu özür de ağır veya hafif meşakkatten ibarettir.

Hanefiler ruhsatı, hakikaten ve mecazen olmak üzere önce iki kısma, daha sonra bunları da kendi aralarında ikiye kısıma ayırmak suretiyle toplamda dört kısma ayırmışlardır:

a. Hakikaten ruhsatın birinci kısmı (Haramı helal kılan ruhsat): Burada bir şeyin haram olmasını gerektiren sebep mevcut olmakla birlikte bir özür sebebiyle haramlılık hükmü geçici olarak kaldırılmış, mükellef için o şeyi yapması mubah kılınmıştır. Izdırar halinde ölü eti (leş), kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesilen hayvanları yemek gibi.⁵ Ruhsatın en üst mertebesi budur ve bu bir zaruret hükmüdür.

b. Hakikaten ruhsatın ikinci kısmı (Vâcibin (farzın)tehirini gerektiren ruhsat): Burada hükmü gerektiren sebep mevcut olmakla birlikte bir özürden dolayı hükmün yerine getirilmesi tehir edilmiştir. Ramazan ayında yolcu veya hasta olan kişilerin üzerinden oruç tutma farziyetinin bu hallerin dışındaki bir zamana ertelenmesi gibi.⁶

Şafîi usulcüler bu kısmı “Vâcibin terkini mubah kılan ruhsat” şeklinde ifade etmişlerdir. Onlar Hanefilerin verdikleri örneklerin yanında zalim bir idareci karşısında emr-i bi’l-marufu terk etme gibi örnekleri de verirler.⁷

5- Bakara, 2/173; En’âm, 6/145; Nahl, 16/115.

6- Bakara, 2/185.

7- Abdülkerim Zeydân, el-Veciz fi usûli’l-fikh, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, İstanbul, 1979, s. 38.

Esasen vacibin tamamen terk edilmesi ile ifasının geciktirilmesi arasında fark vardır. Vâcibin terki bir zaruret hükmü sayılırken, tehiri bir zaruret hükmü olmayıp Şâri tarafından mükellefe tanınmış bir kolaylıktır, bir ruhsattır.

c. Mecazen ruhsatın birinci kısmı (Önceki şeriatlarda var olan ağır hükümlerin İslâm'da getirilmemiş olması): Bunlar bir özürden dolayı hafifletilmiş değillerdir. Geçmiş şeriatlerdeki hükmüne nisbetle İslâm'ın getirdiği hükümde kolaylık olduğundan bunlara mecazen ruhsat denilmiştir.

d. Mecazen ruhsatın ikinci kısmı: (Kolaylık için genel kuraldan istisna yapılması): Meselâ, satım akdinde aslanan satılan mal ve bedelinin peşin olmasıdır. Genel hüküm budur. Ancak insanlara kolaylık olsun diye mal peşin- para veresiye (vadeli satış) veya bunun aksine olarak mal veresiye - para peşin (selem) şeklindeki satım akitleri de caiz görülmüştür.⁸

3. Kurallar Çatışması ve Zaruret Hali

Kanunlar temel hukuk ilkeleri muvacehesinde insanların ilişkilerini düzenlemek için va'zedilmiştir. Ancak, hayat her zaman normal seyrinde gitmediğinden hayata ait bütün alanları kanunla tanzim etmek mümkün olmaz. Bazen öyle durumlar ortaya çıkar ki, bu hallerde, hukuk da zahiren uygulanması gerekli gibi görünen kanunların uygulanmamasını normal karşılar. İşte bu durumlar zaruret halleridir.

Bu dünyada her şey sınırlı olduğu için, en genel kuralların da sınırlı bir uygulama alanı vardır. Hukuk bir taraftan bireyin özgürlük alanını geniş tutmaya çalışırken, diğer taraftan toplumun kişisel özgürlükler sebebiyle zarar görmemesi için bir takım tedbirler almak mecburiyetindedir. Dolayısıyla bazen hukuk kuralları arasında bazı noktalarda çatışma olur ve bunun da çözümü yine hukuk yoluyla üretilmeye çalışılır.

Usûl bilginleri İslâm hukukunun ana maksat ve maslahatlarını Zarûriyyât, Hâciyyât, Tahsîniyyât diye üç kısma ayırmışlardır. Bu maslahatlar arasında bir çatışma olduğu zaman üstte olan alttakine tercih edilir. Ayrıca bunlar arasında da çeşitli ayırımlara gidilmiştir. Mesela Zarûriyyât, Dinin korunması, Nefsin korunması, Aklın korunması, Neslin korunması ve Malın korunması şeklinde beş kısma ayrılmıştır. Bunlar da hiyerarşik bir yapı oluşturur ve çatışma durumunda üstteki alttakine tercih edilir. Konunun ferdî ve toplumsal olması, hakkın Allah'a veya kula ait olması gibi hususlar da tercihte önemli rol oynar. Problemin çözümünde Mecelle'de yer alan şu kaidelerden de istifade edilir:

a. Zaruret hali sebebiyle ortaya çıkan zararın izale edilmesiyle ilgili kâideler:

“Zarar kadîm olmaz.” (md.7)

“Zarar izâle olunur.” (md.20)

“Zarar bikaderi'l-imkân def' olunur.” (md. 31)

“İzdirar gayrın hakkını ibtâl etmez.” (md.33)

b. Meşakkatin genişlik sebebi olduğunu açıklayan kaideler:

“Meşakkat teysîri celceber.” (md. 17)

Bazen öyle durumlar ortaya çıkar ki, bu hallerde, hukuk da zahiren uygulanması gerekli gibi görünen kanunların uygulanmamasını normal karşılar. İşte bu durumlar zaruret halleridir.

Netice itibariyle
makâsıd-ı şerîa
kuralları ve
zaruret kaideleri-
nin kullanılması
neticesinde nor-
mal durumlarda
haram olan şeyin
mubah sayılması
ya da farz olan şe-
yin yapılmasının
gerekli olmadığı
kanaatine varıl-
mışsa zaruret hali
tahakkuk etmiş
demektir.

“Bir iş zâik oldukda müttesi’ olur.” (md. 18)

c. Zaruret halinin hükmünü açıklayan kaideler:

“Zaruretlar memnû olan şeyleri mübah kılar.” (md.21)

“Bizzat tecvîz olunmayan bir şey, bi’t-teb’ tecvîz olunabilir.” (md.54)

“İbtidâen tecvîz olunmayan şey, bekâen tecvîz olunabilir.” (md. 55)

“Bir özür için caiz olan şey, ol özrün zevâliyle bâtil olur.” (md. 23)

“Mâni’ zâil oldukda memnû’ avdet eder.” (md. 24)

d. Zaruret halinin şartlarıyla ilgi kaideler:

“Hâcet umûmî olsun hususî olsun zaruret menzilesine tenzîl olunur.” (md. 32)

“Tevehhüme itibar yoktur.” (md. 74)

“Şek ile yakîn zâil olmaz.” (md. 4)

“İtibâr gâlib-i şâyia olup nâdire değildir.” (md. 42)

e. Zaruret halinde işlenen fiilin şartları, başka bir ifadeyle zaruret halini gi-
derme usûlüyle ilgili kaideler:

“Zarar ve mukâbele bi’z-zarar yoktur.” (md.19)

“Zaruretlar kendi mikdarlarınca takdîr olunur.” (md. 22)

“Mâni’ ve muktazî teâruz ettikde mâni’ takdîm olunur.” (md. 46)

“Def-i mefâsid celb-i menâfi’den evlâdır.” (md. 30)

“Bir zarar kendi misliyle izâle olunamaz.” (md. 25)

“Zarar-ı âmmı def’ için, zarar-ı hâs ihtiyâr olunur.” (md. 26)

“Zarar-ı eşedd, zarar-ı ehaf ile izâle olunur.” (md. 27)

“İki fesad teâruz ettikde ehaffi irtikâb ile a’zâminin çaresine bakılır.” (m. 28)

“Ehven-i şerreyn ihtiyâr olunur.” (md. 29)

İbn Teymiyye’nin de ifade ettiği gibi “Maslahatın gerçekleştirilmesi ko-
nusunda iki hayırlıdan daha hayırlı olanı, mefseletin giderilmesi konusunda ise
iki şerliden daha şerli olanı tercih edilir. İki mashalettan büyüğü alınır, küçük
olanı terk edilir. İki mefseletten büyük olanı terk edilir, küçük olanı alınır.”⁹ Bu
tercih ağır bir meşakkat sebebiyle yapıyorsa buna zaruret denir.

Netice itibariyle makâsıd-ı şerîa kuralları ve zaruret kaidelerinin kulla-
nılması neticesinde normal durumlarda haram olan şeyin mubah sayılması ya da
farz olan şeyin yapılmasının gerekli olmadığı kanaatine varılmışsa zaruret hali
tahakkuk etmiş demektir. Zaruret halinde var olduğu kabul edilen meşakkat
ve bunun meydana getirdiği tehlikenin de, o anda mevcut olması, kaçınılmaz
olması, etkili olması, meşrû şekilde telafisinin mümkün olmaması, zaruret hali
karşısında kalan kişinin de bu konuda kesin kanaat sahibi olması gibi şartları
taşıması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁰

B. Bediüzzaman'ın Zarûret Haline Bakışı

1. Bediüzzaman'ın Kullandığı Zarûret Kelimesinin Anlamları

Bediüzzaman zarûret kelimesini her zaman aynı anlamda kullanmaz. Onun bu kelimeyi başlıca şu anlamlarda kullandığını görürüz:

a. “Şiddetli ihtiyaç” anlamında: Mesela “Her şeyden ziyade imanın esâsıyla meşgul olmak katî bir zarûret ve mübrem bir ihtiyaç, hatta mecburiyet haline gelmiştir” ve “İnsanlarla zarûret olmadan konuşmayan”, “Elbette şimdi yani açlık ve kahta mukabil, Risale-i Nur hizmetini bırakmak ve zarûret-i mâîşet özüyle mâîşet peşinde koşmak yerine en iyi çare, şükür ve kanaat ve Risale-i Nur talebeliğine tam sarılmaktır”, “Dünya işleriyle meşgul olmak beni incitiyor, sizin dirayetinize itimad edip zarûret olmadan bakamıyorum” ve “Hem su hakikat zâhîr ve bâhîrdir ki: Bir kimse allâme dahi olsa, Risale-i Nurun ve müellifinin talebesidir, Risale-i Nuru okumak zarûret ve ihtiyacındadır” cümlelerinde bu anlamda kullanılmıştır.

b. “Fakirlik” anlamında: Meselâ, “Bizim düşmanımız cehalet, zarûret, ihtilaftır” cümlesinde bu anlamda kullanılmıştır.

c. “Çaresiz sıkıntı ve zorluk” anlamında: Meselâ, “Nasıl bir parmak yaralsa; göz, akıl, kalb ehemmiyetli vazifelerini bırakıp onunla meşgul oluyorlar; öyle de: bu derece zarûrete giren sıkıntılı hayatımız; yarasıyla kalb ve ruhumuzu kendiyile meşgul eder” cümlesinde bu anlamda kullanılmıştır.

d. “Mecburiyet, zorunluluk, gereklilik” anlamında: Meselâ, “En zaif damar ve dehşetli mani, hastalık damarıdır. Hastalığa ehemmiyet verildikçe hiss-i nefis-i cisim galebe eder, ‘zarurettir, mecburiyet var’ der, ruh ve kalbi susturur. Doktoru müstebid bir hakim gibi yapar ve tavsiyelerine ve gösterdiği ilaçlara itaate mecbur ediyor” ve “Zât-ı vâcib-ül vücûdun hem mevcûdiyyeti, hem umum sıfatları, hem ekser isimleri, hem rubûbiyyet, ulûhiyyet, rahmet, inâyet, hikmet, adalet gibi vasıfları, şe’nleri lüzum derecesinde âhireti iktiza ve vücub derecesinde bakî bir alemi istilzam ve zarûret derecesinde mükafat ve mücâzat için haşri ve neşri isterler” cümlelerinde bu anlamda kullanılmıştır.

e. “Delile ve üzerinde durmaya ihtiyaç bırakmayacak derecede açık olan şey” anlamında: Bediüzzaman'ın kainatın her bir cüz'ünün Cenâb-ı Allah'ın varlığına, birliğine ve muhtelif esmasına işaret ettiğini ifade ederken kullandığı “bizzarûre” ifadesi bu anlamdadır.

Bütün bu durumlarda zarûret kelimesi lügat anlamında kullanılmış olmaktadır. Her ne kadar bu anlamlar birbirinden farklı gibi görünüyorsa da konuya sebep-sonuç açısından bakıldığında manalarda birlik olduğu görülür.

f. Bediüzzaman bazen terkeb olarak “zarûriyât-ı diniye” ifadesini kullanır. Bu terkeb ile kastedilen anlam da dinde iman edilmesi ve eğer işin amelî tarafı varsa ayrıca amel edilmesi gerekli olan esaslar kastedilir. Bediüzzaman bazen bu anlamı tek başına zarûriyât kelimesiyle de ifade eder. Meselâ içtihad risalesinde geçen “Dinin zarûriyâtı ki, içtihad onlara giremez” cümlesinde bu anlamda kullanılmıştır.

g. En son olarak Bediüzzaman zârûret kelimesini, haramı helal kılan zarûret hali için kullanır.

Bediüzzaman
zarûret kelimesini
her zaman aynı
anlamda kullanmaz. “Şiddetli ihtiyaç”, “Fakirlik”, “Çaresiz sıkıntı ve zorluk”, “Mecburiyet, zorunluluk, gereklilik”, “Delile ve üzerinde durmaya ihtiyaç bırakmayacak derecede açık olan şey”, “haramı helal kılan hususlar” anlamında kullanılmıştır.

Meşrutiyetin
yerleşmesi için
zarûret prensibine
ihtiyaç vardır.
Bediüzzaman'a
göre istibdadın
esası kuvvettir.
Müstebit bir
kurdun, bîçare
bir koyunu parça
parça etmesi gibi
kuvvetli olanın
zayıfı ezmesi hali,
hayvanların aslı
kanunlarından-
dır. İstibdat bir
nevi hayvanlıktır.
Şeriat, istibdatı
izâle için yeryü-
züne gelmiştir.
Meşrutiyetin esası
hak ve meşverettir.
Meşrutiyette kuv-
vet şahısta değil,
kanundadır.

2. Eski Said Döneminde Bediüzzaman'ın Zaruret Haline Bakışı

Bediüzzaman Eski Said döneminde siyasi ve idari konularda zaruret prensibinin mutlaka kullanılması gerektiği kanaatindedir.

a. Meşrutiyetin yerleşmesi için zarûret prensibine ihtiyaç vardır.

Bediüzzaman'a göre istibdadın esası kuvvettir. Müstebit bir kurdun, bîçare bir koyunu parça parça etmesi gibi kuvvetli olanın zayıfı ezmesi hali, hayvanların aslı kanunlarından. İstibdat bir nevi hayvanlıktır. Şeriat, istibdatı izâle için yeryüzüne gelmiştir. Meşrutiyetin esası hak ve meşverettir. Meşrutiyette kuvvet şahısta değil, kanundadır. Daha sonra konuyu zaruret haliyle ilişkilendirerek meşrutiyetin şeriata aykırı olduğunu söyleyenlere karşı şu ifadeleri kullanır:

“Ruh-ı meşrutiyet, şeriattandır; hayatı da ondandır. Fakat ilcâ-i zaruretle (zaruretin zorlamasıyla) teffuat (hükümlerde farklılık) olabilir, muvakkaten muhalif (aykırı) düşün. Hem de, her ne hâl ki, meşrutiyet zamanında vücuda gelir; meşrutiyetten neşet etmesi lazım gelmez. Hem de hangi şey vardır ki, bütün ahvali şeriata muvafık olsun; hangi adam var ki, bütün ahvali şeriata mutabık olsun. Öyle ise bir şahs-ı mânevî olan hükümet dahi masum olamaz: Ancak Eflâtûn-i İlâhî'nin Medine-i fâzıla-i hayaliyesinde masum olabilir. Lâkin, meşrutiyet ile suistimalâtın ekser yolları münset (kapalı) olur: istibdatta ise açıktır.”¹¹

“Ehvenüşşerreyn (iki şerden daha hafif olanını tercih etmek), bir adalet-i izafiyedir.”¹² Bu ifadesiyle de Bediüzzaman her zaman adalet-i hakikiyenin (gerçek adalet) tatbik edilemeyeceğini, zaruret hallerinde adalet-i izafiyenin¹³ tatbiki cihetine gidilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Bediüzzaman şahısların hatalarından kaynaklanan bütün sıkıntılara rağmen meşrutiyetin eskiden var olan padişah hakimiyetinden daha iyi olduğunu savunur. Bu konuda şöyle der:

“Bunu da cidden söylüyorum: Eğer meşveret şeriattan bir parmak müfakat ederse (ayrılırsa), eski hal yüz arşın ayrılmıştır.

Sual: Neden?

Cevap: Bir ince teli, rüzgâr her tarafa çevirebilir. Fakat içtima ve ittihat ile hâsıl olan hablü'l-metin (sağlam ip) ve urvetü'l-vüskâ (kopmaz ve sağlam kulp) değme şeylerle tezelsül etmez (sarsılmaz). İcmâ-ı ümmet, şeriatta bir delil-i yakînidir (kesin delildir). Rey-i cumhûr (çoğunluğun görüşü), şeriatta bir esastır. Meyelân-ı âmme (insanların çoğunun bir şeye meyletmesi, çoğunluk tarafından bir şeyin iyi karşılanması) şeriatta muteber ve muhteremdir.

İşte bakınız: Eski padişahların iradesini, Ermeni rüzgârı ve ecnebi havası veya vehmin vesvesesi esmekle çevirebilirdi. O da, sükûta rüşvet-i mâneviye olarak, birçok ahkâm-ı şeriati feda ediyordu. Şimdi kapı açıldı; fakat, tamamı ileride (açılacaktır). Üç yüz ârâ-i mütekâbile (karşılıklı görüş) ve efkâr-ı mütehâlife (birbirine zıd fikir), hak ve maslahattan başka bir şey ile musalaha etmez (anlaşmaz) veya sükût etmezler (susmazlar). Hak ve maslahat ise, şeriatta esastır. Fakat, İnne'd-darûrâtü tübihu'l-mahzûrât (Zaruretlar haramları mubah kılar) kâide-i şer'iyesine bazen haram bildiğimiz şey, ilcâ-i zaruretle (zaruretin zorlamasıyla)

11- Bediüzzaman Said Nursî, Beyanat ve Tenvirler, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2000, s. 49.

12- Nursî, Beyanat ve Tenvirler, s. 50.

13- Zamanın şartlarının zorlaması neticesinde kullanılan ve iki şerden daha hafif olanının tercih edilmesi esasına dayanan adalet. Topluluğun selameti için ferdin hukukunu nazara almayan adalet. Nisbi adalet. Burada adalet-i izafiye tabirini daha çok birinci anlamda kullanılır.

vâcib olur. Taaffün etmiş (kokmuş, kangren olmuş) parmak kesilir; tâ el kesilmesin. Selâmet-i millet, cevher-i hayata tevakkuf etse, vermekten tevakkuf edilmez; nasıl ki, edilmedi. (Milletin selâmette olması nihai olarak bizzat hayatının varlığına bağlı olacaksa, bazı fedakârlıkların yapılmasından çekinilmez. Nitekim meşrutiyetin kabulüyle birlikte zaruret esasına dayanan bazı fedakârlıklar kabul edilmiştir.) Dünyada en acib, en garibi, ruhunu iftiharla selâmet-i millete feda edenlerden, bazen garazında menfaat-i cüz'îye-i gururiyesinde buhl (cimrilik) eder, vermiyor. (Dünyada en çok hayret edilecek kişiler, milletin selameti uğruna hayatlarını iftiharla feda etmekten çekinmezken, gururlarına dokunduğu için kendi şahsi ve küçük menfaatlerini feda etmekte cimrilik edenlerdir.)

Demek şeriatı isteyenler iki kısımdır: Biri, muvazene ile (ölçülü ve dengeli bir şekilde) zarureti nazara alarak, müdakkikâne (detaylı bir araştırma sonucunda) meşrutiyeti şeriata tatbik etmek istiyor. Diğer de, muvazenesiz, zâhirperestâne, çıkılmaz bir yola sapıyor.”¹⁴

Bediüzzaman'ın zaruret konusunda en orijinal görüşlerinden birisi burasıdır. O zarureti dikkate alanı ölçülü ve dengeli, almayı ise ölçsüz, dengesiz, zâhire ve görünüşe saplanan bir kişi olarak görmektedir ki, bu kişinin yolu da çıkmaz sokaktır.

b. Ermenilerin vâli ve idareci olmaları bir zaruret hükmüdür.

Bediüzzaman'ın bu konudaki ifadeleri şöyledir:

“İşte me'muriyet filcümle (kısmen) ve askerlik bilcümle (tamamen) bizde olduğu için, servetimizi israf eline verip neslimizi etrafa saçıp zayi ettik. Eğer öyle gitse idi, biz de elden giderdik. İşte onların asker olması, zarurete yakın bir maslahat-ı mürseledir. Hem de mecburuz. Mesâlih-i mürsele ise, İmâm-ı Mâlik mezhebinde bir illet-i şer'îye olabilir.

S – Şimdi Ermeniler kaymakam ve vâli oluyorlar, nasıl olur?

C – Saatçi ve makineci ve süpürgeci oldukları gibi... Zira meşrutiyet, hâkimiyet-i millettir. Hükûmet hizmetkârdır. Meşrutiyet doğru olursa; kaymakam ve vâli, reis değiller, belki ücretli hizmetkârlardır. Gayr-i müslim reis olamaz, fakat hizmetkâr olur. Farzediniz ki, me'muriyet bir nevi riyaset ve bir ağalıktır. Gayr-i müslimlerden üç bin adamı ağalığımıza, riyasetimize şerik ettiğimiz vakitte; millet-i İslâmiye'den aktâr-ı âlemde üç yüz bin adamın riyasetine yol açılıyor. Biri zâyî edip, bini kazanan zarar etmez.

S – Şeriatın bazı ahkamı, meselâ vâlilerin vazifelerine taallûku var.

C – Bundan sonra bizzarure hilâfeti temsil eden Meşihât-ı İslâmiyye ve diyânet dairesi; hem âli (yüksek), hem mukaddes, hem ayrı, hem nezzâre (gözetici) olacaktır. Şimdi hâkim, şahıs değil efkâr-ı âmme olduğu için, onun nev'inden şahs-ı mânevî bir fetvâ emîni ister.”¹⁵ “İşte şu hâkimin fetva emîni, Meşihatta mezâhib-i erbaadan (dört mezhepten) kırk – elli ulemâ-i muhakkik (araştırmacı alim) bir meclis-i mebusân-ı ilmiye (seçilmiş bir ilmî meclis) teşkilıyla şahs-ı manevîleri, öteki şahs-ı mânevîye fetva eminlik edecektir. Yoksa, hâkim ve müftü bir cinsten olmazsa, birbirinin lisanını anlamazlar. Zira şahs-ı vâhid (tek kişi) şahs-ı mânevîyi kandıramaz ve tenvîr edemez.”¹⁶

Demek şeriatı isteyenler iki kısımdır: Biri, muvazene ile (ölçülü ve dengeli bir şekilde) zarureti nazara alarak, müdakkikâne (detaylı bir araştırma sonucunda) meşrutiyeti şeriata tatbik etmek istiyor. Diğer de, muvazenesiz, zâhirperestâne, çıkılmaz bir yola sapıyor.”

14- Nursi, Beyanat ve Tenvirler, s. 50-51. (Münazarat, s. 37-41'den naklen).

15- Bediüzzaman Said Nursi, Münâzarât, Envar Neşriyat, İstanbul 1993, s. 39-40.

Bediüzzaman,
idarî ve siyâsî
konularda zaruret
hükümlerinin
uygulanmasını
muvazeneli bir
İslâm anlayışı-
nın gereği olarak
görmekle birlikte,
aynı konularda
dış müdahalelerle
bazı fetvaların
verilmesini hoş
karşılamamış,
Dârü'l-Hikmeti'l-
İslâmiyye azalığı
yaptığı sırada bu
konularda taviz
verilmesine taraf-
tar olmamıştır.

c. Mağlub İslâm milletleri zaruret prensibini kullanmak mecburiyetin-
dedirler.

Bediüzzaman esaretten sonra İstanbul'a gelir ve Dârü'l-Hikmeti'l-
İslâmiyye azalığına tayin edilir. Bu görevlendirmeden sonra yazdığı Sünihat adlı
risalesinde birinci dünya harbinden sonraki İslâm dünyasını şöyle tasvir eder:

“İşte Hind, düşman zannederek, halbuki pederini öldürmüş, başında
oturmuş bağırıyor.

İşte Tatar, Kafkas, öldürülmesine yardım ettiği şahıs bîçare vâlideleri ol-
duğunu “ba'de harabi'l-Basra” anlıyor. Ayak ucunda ağlıyorlar.

İşte Arab, yanlışlıkla kahraman kardeşini öldürüp, hayretinden ağlamayı
da bilmiyor.

İşte Afrika, biraderini tanımayarak öldürdü, şimdi vaveylâ ediyor.

İşte âlem-i İslâm, bayraktar olduğu gâfletle bilmeyerek öldürmesine yar-
dım etti, vâlide gibi saçlarını çekip âh-u fizar ediyor.

Milyonlarca ehl-i İslâm, hayr-ı mahz (mutlak hayır) olan sefer-i hacca
sedd-i rahl etmek (yolculuğa çıkmak) yerine, şerr-i mahz (mutlak şer) olan düş-
man bayrağı altında dünyada uzun seyahatler ettirildi.”

Bu sözlerin arkasından Bediüzzaman Arapça olarak şu ifadeyi kullanı-
yor: “Fâtebirû: Kemâ enne'd-darûrâti tübihu'l-mahzûrâti; kezâlike, tüsehhilü'l-
müşkilât.”¹⁷ Yani “Bundan ibret alınız: Zaruretlar haram olan şeyleri mubah
kıldığı gibi, zor ve çetin olan şeylerde de kolaylık sağlar.” İslâm milletlerinin
dağınıklığından sonra bu ifadeyi kullanmakla, ister istemez bundan sonra siyâsî
ve idarî konularda zaruret hükümlerine göre hareket etmek mecburiyetinde ol-
duklarını anlatmaya çalışır.

Bediüzzaman, idarî ve siyâsî konularda zaruret hükümlerinin uygulan-
masını muvazeneli bir İslâm anlayışının gereği olarak görmekle birlikte, aynı
konularda dış müdahalelerle bazı fetvaların verilmesini hoş karşılamamış,
Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye azalığı yaptığı sırada bu konularda taviz verilmesine
taraf olmamıştır. Tarihçe-i Hayatı'nda bu konu şöyle ifade edilmiştir: “Dârü'l-
Hikmeti'l-İslâmiyye'de demir gibi dayandı. Ecnebî tesirâtı, Dârü'l-Hikmet'i
kendine âlet edemedi. Yanlış fetvâlara karşı, pervâsızca mücadele etti.”¹⁸

Mağlub milletlere zaruret hükümlerini galipler dayatmamalı, mağluplar
bunları kendileri takdir etmelidir.

d. Bediüzzaman, maslahat ve zaruret sebebiyle yalan söylenmeyi doğru
bulmaz. Hutbe-i Şâmiye'de konuyla ilgili sözleri şöyledir:

“Amma maslahat için kizb (yalan söylemek) ise, zaman onu neshetmiş.
Maslahat ve zaruret için bazı âlim “muvakkat” fetvası vermişler. Bu zamanda o
fetva verilmez. Çünkü o kadar su-i isti'mâl edilmiş ki, yüz zararı içinde bir men-
faati olabilir. Onun için hüküm maslahata bina edilmez.

Mesclâ: Seferde namazı kasretmenin (kısaltmanın) sebebi, meşakkattir.
Fakat illet¹⁹ olamaz. Çünkü, muayyen bir haddi (sınırı) yok. Su-i isti'mâle düşe-
bilir. Belki illet yalnız sefer olabilir. Aynen öyle de, maslahat dahi yalan söyleme-

16- Nursî, Beyanat ve Tenvirler, s. 64.

17- Bediüzzaman Said Nursî, Sünihat Tuluat İşarat, Envar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 59-60.

18- Bediüzzaman Said Nursî Tarihçe-i Hayatı, Yeni Asya Neşriyat, Almanya Baskısı, 1994, s. 109.

ğe illet olamaz. Çünkü, muayyen bir haddi yok, sû-i isti'mâle müsait bir bataklık-tır. Hükm-ü fetvâ ona bina edilmez. Öyle ise İmmâ's-sıdku ve immâ's-sükût.²⁰ Yani yol ikidir, üç değildir: Ya doğru, ya yalan, ya sükût değildir.

İşte şimdi beşerin ortadaki dehşetli yalancılığıyla ve tezviratlarıyla emniyet-i umûmiyenin ve rûy-i zemin âşâyîşlerinin zir ü zeber (alt üst) olması kizble ve maslahatın sû-i isti'mâli ile olmasından, elbette o üçüncü yolu kapatmağa beşeri mecbur ediyor ve kat'î emir veriyor... Evet her söylediğin doğru olmalı, fakat her doğruyu söylemek doğru değil. Bazen zarar verse sükût etmek. Yoksa yalana hiç fetva yok..."²¹

Bediüzzaman'ın maslahata dayanan zaruret sebebiyle yalan söylenmesini caiz görmemesi onun siyaset ve idare dışındaki konularda zaruret halini geniş tutmak istemediğini gösterir.

3. Yeni Said Döneminde Bediüzzaman'ın Zaruret Haline Bakışı

Yeni Said döneminde Bediüzzaman "Zaruretler haramı mubah kılar" kuralına ihtiyatla yaklaşır ve bu kuralın her sıkıntılı durumda kullanılamayacağına işaret eder. Bu kuralın kullanılamayacağı yerler şunlardır:

a. Haram yolla meydana gelen meşakkat zaruret hükümlerinden faydalanma hakkını doğurmaz:

Bediüzzaman İctihad Risalesi'nde bu hususta şöyle der: "İnnemâ'd-darûrât tübihu'l-mahzûrât kaidesi, yani, 'Zaruret haramı helal derecesine getirir.' İşte şu kâide ise, küllî değil. Zarûret, eğer haram yoluyla olmamış ise helal etmeye sebebiyet verir. Yoksa sû-i ihtiyarıyla, gayr-i meşrû sebeplerle zarûret olmuş ise, haramı helal etmez, ruhsatlı ahkâmlara medâr olamaz, özür teşkil etmez. Meselâ, bir adam sû-i ihtiyarıyla, haram bir tarzda kendini sarhoş etse, tasarrufâtı ulemâ-i şeriatça aleyhinde caridir, mâzur sayılmaz. Tatlik etse (hanımını boşasa), talâkı vâki olur. Bir cinayet etse ceza görür. Fakat, sû-i ihtiyarıyla olmazsa, talâk vâki olmaz, ceza da görmez. Hem meselâ bir içki mübtelâsı, zarûret derecesinden mübtelâ olsa da diyemez ki, "Zarûrettir, bana helâldir."

"İşte şu zamanda zarûret derecesine geçen ve insanları mübtelâ eden bir beliyeye-i âme sûretine giren çok umûrlar vardır ki, sû-i ihtiyârdan, gayr-i meşrû meyillerden ve haram muâmelelerden tevellüd ettiklerinden, ruhsatlı ahkâmlara medâr olup, haramı helâl etmeye medâr olamazlar. Halbuki, şu zamanın ehl-i içtihadı, o zarûrâtı (dinin temel meselelerini) ahkâm-ı şer'iyyeye medâr yaptıklarından, içtihadları arziyedir, hevesîdir, felsefidir; semâvî olamaz..."²² Bu açıklamalardan sonra Bediüzzaman örnek olarak Cuma hutbesinin her milletin kendi diliyle okunmasının uygun olmadığını açıklar ve bunda zaruret olmadığını ifade eder.²³

b. Şüpheli mallarda yapılacak harcamalarda zaruret miktarıyla iktifa etmek gerekir:

İslam hukukuna göre zaruret halinde haramın helal sayılması mutlak değil, zaruret durumunu ortadan kaldıracak miktarla sınırlıdır. Mecelle'de bu husus "Zaruretler kendi mikdarlarınca takdir olunur" (md. 22) kaidesiyle ifade edilmiştir. Bediüzzaman bu zamanda bazı kazançlara haram karışmış olduğundan

19- Hükmün konulmasını münasip gösteren durumu genellikle ihtiva eden açık seçik vasıf.

20- "Ya doğru söylemek ya da sükût etmek."

21- Bediüzzaman Said Nursî, Hutbe-i Şâmiye, Envar Neşriyat, İstanbul 1990, s. 50-51.

22- Bediüzzaman Said Nursî, Sözler, Yeni Asya Neşriyat, s. Almanya baskısı, 1993, s.

Yeni Said
döneminde
Bediüzzaman'ın
üzerinde en çok
duruğu konu-
lardan biri de
aslında temel
ihtiyaçlardan
olmayan bir çok
şeyin alışkanlık
ve sî-i istimâller
sebebiyle zaruret
seviyesinde ihtiyaç
haline gelmesidir.

bunların şüpheli mal olduğuna dikkat çekmiş, bu tür mallardan da ancak zaruret miktarınca istifade edileceğini ifade etmiştir:

“Böyle acib bir zamanda, şüpheli mallarda, zaruret derecesinde iktifa etmek lazımdır. Çünkü, İnne'd-darûrete tükadderu bi-kaderihâ sırrıyla, haram maldan, mecburiyetle zarûret derecesini alabilir; fazlasını alamaz. Evet, muztar adam, murdar etten tok oluncaya kadar yiyemez. Belki ölmeyecek kadar yiyebilir. Hem, yüz aç adamın huzurunda kemâl-i lezzet ile yenilmez.”²⁴

Hem bu fakr u zaruret zamanında, aç ve muhtaç olanların elemelerinden ehl-i vicdana rikkat-i cinsiye vasıtasıyla gelen teellüm; o gayr-i meşru bir surette kazandığı para ile aldığı lezzeti, vicdanı varsa acılaştırıyor.

c. Sû-i istimaller ve alışkanlıklar sebebiyle ortaya çıkan ihtiyaç ve meşak-katler zaruret hükümlerinden istifade hakkını doğurmaz:

Yeni Said döneminde Bediüzzaman'ın üzerinde en çok durduğu konu-
lardan biri de aslında temel ihtiyaçlardan olmayan bir çok şeyin alışkanlık ve sî-i
istimâller sebebiyle zaruret seviyesinde ihtiyaç haline gelmesidir. Bu tür ihtiyaç-
lar haram yollarla meydana gelen ihtiyaçlara benzediklerinden zaruret hüküm-
lerinden faydalanma hakkını doğurmazlar.

Bediüzzaman'ın konuyla ilgili uzunca bir açıklaması şöyledir:

“Bir mesele daha var; o da çok ehemmiyetlidir. Hükm-ü Kur'an'a göre, bu zamanda 'mim'siz medeniyetin icâbâtından olarak, hâcât-ı zarûriye dörtten yirmiyeye çıkmış, tiryakilikle, görenekle ve îtiyadla hâcât-ı gayr-ı zarûriye, hâcât-ı zarûriye hükmüne geçmiş. Âhirete îman ettiği halde, 'Zaruret var' diye ve zarûret zannıyla dünya menfaati ve maîşet derdi için, dünyayı ahirete tercih ediyor.

Kırk sene evvel, bir başkumandan beni bir parça dünyaya alıştırmak için bazı kumandanları, hattâ hocaları benim yanıma gönderdi. Onlar dediler: 'Biz şimdi mecburuz. İnne'd-darûrât tûbîhu'l-mahzûrât'²⁵ kâidesiyle, Avrupa'nın bâzı usullerini medeniyetin icaplarını taklide mecburuz' dediler.

Ben de dedim: Çok aldanmışsınız. Zarûret sî-i ihtiyârdan gelse, katiyen doğru değildir; haramı helal etmez. Sî-i ihtiyârdan gelmezse, yani zaruret ha-
ram yoluyla olmamış ise, zararı yok. Meselâ, bir adam sî-i ihtiyârıyla haram bir
tarzda kendini sarhoş etse, ceza görür. Çünkü, sî-i ihtiyârıyla bu zarûret meyda-
na gelmiştir. Fakat bir meczup çocuk, cezbe halinde birisini vursa, ceza görmez;
çünkü, ihtiyârı dahilinde değildir.'

İşte, ben o kumandana ve hocalara dedim: Ekmek yemek, yaşamak gibi zaruri ihtiyaçlar haricinde başka hangi zarûret var? Sî-i ihtiyârdan, gayr-i meş-
ru meyillerden ve haram muâmelelerden tevellüd eden hareketler haramı helâl
etmeye medâr olamazlar. Sinema, tiyatro, dans gibi şeylerde tiryaki olmuş ise,
mutlak zarûret olmadığı ve sî-i ihtiyârdan geldiği için, haramı helâl etmeye
sebeup olamaz. Kanûn-u beşerî de bu noktaları nazara almış ki, ihtiyâr haricin-
de zaruret-i katiye ile, sî-i ihtiyârdan neşet eden hükümleri ayırmış. Kanûn-u
ilâhîde ise, daha esaslı ve muhkem bir şekilde bu esaslar tefrik edilmiş.”²⁶

Bediüzzaman insanların aklıktan ölmesini dahi rızaksızlıktan değil, kötü alışkanlıkların terkinden kaynaklandığını ifade etmektedir:

23- Nursî, Sözler, s. 445.

24- Nursî, Lem'alar, s. 146.

25- Zaruretler haramı mubah kılar.

“Evet, İnnellâhe hüve'r-rezzâku zü'l-kuvveti'l-metîn²⁷ âyeti iâşeyi ve infâkı Cenâb-ı Hakk'a tahsis edip hasrettiği gibi, Ve-mâ min dâbbetin fi'l-erdı illâ 'alellâhi rizkuhâ²⁸ âyeti dahi bütün insanların ve hayvanların rızıklarını taahhüt ve tekeffül-ü Rabbânî altına aldığı; hem, Ve keeyin min dâbbetin lâ tahmilü rizkahâ, Allâhü yerzükuhâ ve iyyâküm, ve hüve's-semi'ü'l-'alim²⁹ âyeti de rızkı tedârik edemeyen âciz ve iktidarsız olan zayıf biçârelerin rızıklarını umulmadık yerden, belki gaybdan, belki hiçten –meselâ denizin dibindeki böceklerle hiçten; ve bütün yavrulara umulmadık yerlerden; ve bütün hayvanlara her baharda âdetâ sırf gaybdan – infâklarını bilfiil tekeffül ederek, bilmüşâhede vermekle, esbabperest insanlara dahi, esbab perdesi altında yine O veriyor, diye ispat ve ilan ettiği gibi, pek çok âyat-ı Kur'âniye ve hadsiz şevâhid-i kevnîye, bilittifak her bir zihayâtın bir tek Rezzâk-ı Zülcelâlin rahîmiyeti ile beslendiklerini gösteriyorlar...

Fakat rızık ikidir:

Biri, yaşamak için hakîki ve fitrî rızıktır ki, taahhüd-ü Rabbânî altındadır. Hattâ o kadar muntazamdır ki, bedende yağ ve sâire suretinde iddihar olunan fitrî rızık, hiç olmazsa yirmi günden ziyâde bir şey yemeden yaşatır; hayatını idâme eder. Demek, yirmi-otuz günden evvel ve bedende müddehar olan fitrî rızık bitmeden zahiren açlıktan vefat edenler, rıziksızlıktan değil, belki sû-i itiyaddan ve terk-i âdetten neş'et eden bir hastalıktan vefat ederler.

İkinci kısım rızık, itiyad, israf ve sû-i istimâlât ile tiryaki olup, zarûret hükmüne geçen mecâzî ve sun'î rızıktır. Bu kısım ise taahhüd-ü Rabbânî altında değil, belki ihsâna tâbidir; kâh verir, kâh vermez.”³⁰

“İktisad etmeyen, zillate ve mânen dilencilige ve sefâlete düşmeye namzettir... İkincisi rızık-ı mecâzîdir ki, sû-i istimalât ile hâcât-ı gayr-ı zarûriye hâcât-ı zarûriye hükmüne geçip, görenek belâsıyla tiryaki olup, terk edemiyor. İşte bu rızık taahhüd-i Rabbânî altında olmadığı için, bu rızkı tahsil etmek, husûsan bu zamanda, çok pahalıdır... Eğer iktisad edip hâcât-ı zarûriyeye iktisar ve ihtisar ve hasretse, 'İnnellâ hüve'r-Rezzâku zü'l-kuvveti'l-metîn sırrıyla, 'Ve-mâ min dâbbetin fi'l-erdı illâ 'alellâhi rizkuhâ sarâhatiyle, ummadığı tarzda yaşayacak kadar rızkını bulacak.”³¹

d. Kötü alimlerin ehl-i bid'a ve dinsizlere alet olarak verdikleri bazı fetvalar zarurete dayandırılmaz:

Fatiha'nın Türkçe okunması:

Günümüzde bid'at ehli, fetvaları kötü âlimlerden istiyorlar. Onlar da husûsî nitelikli eski içtihatları örnek göstererek bu konularda umumi hükümler ortaya koymaktadırlar. Bediüzzaman namazda Fatiha'nın Türkçe okunmasına fetva verenleri bu konuya örnek gösteriyor:

“Ehl-i ilhâda (dinsizlere) kapılan ulemâü's-sû' (kötü alimler), milleti al-

Rızık ikidir:

Biri, yaşamak

için hakîki ve

fitrî rızıktır

ki, taahhüd-ü

Rabbânî altındadır.

Hattâ o kadar

muntazamdır ki,

bedende yağ ve

sâire suretinde

iddihar olunan

fitrî rızık, hiç

olmazsa yirmi

günden ziyâde

bir şey yemeden

yaşatır; hayatını

idâme eder.

26- Bediüzzaman Said Nursî, Emirdağ Lâhikası, Almanya baskısı, 1994, s. 456, (Mektup: 448).

27- Şüphesiz ki rızık veren, mutlak kudret ve kuvvet sahibi olan Allah'tır. (Zâriyât, 58)

28- Yeryüzünde hareket eden hiçbir canlı yoktur ki, onun rızkını vermek Allah'a aid olmasın. (Hûd, 6.)

29- Yeryüzünde yürüyen ve kendi rızkını yüklenemeyen nice canlının ve sizin rızkınızı Allah verir. O her şeyi hakkıyla işiten, her şeyi hakkıyla bilendir. (Ankebût, 60)

30- Bediüzzaman Said Nursî, Şuâlar, Yeni Asya Neşriyat, s. Almanya baskısı, 1994, s. 157-158. Benzeri açıklamalar için bk. Bediüzzaman Said Nursî, Lem'alar, Yeni Asya Neşriyat, s. Almanya baskısı, 1994, s. 146.

31- Bediüzzaman Said Nursî, Lem'alar, Yeni Asya Neşriyat, s. Almanya baskısı, 1994, s. 146.

*Zaaf-ı îmandan
tevellüd eden (do-
ğan) meyl-i tahrip
sâikasıyla tercüme
edip, Arabî aslını
terk etmek, dini
terk ettirmekdir.”*

datmak için diyorlar ki: İmâm-ı Âzam, sâir imamlara muhalif olarak demiş ki: ‘İhtiyaç olsa, diyâr-ı bâidede (uzak memleketlerde), Arabî hiç bilmeyenlere, ihtiyaç derecesine göre, Fâtiha yerine Fârisî tercümesi cevazı var’. Öyle ise, biz de muhtâcız, Türkçe okuyabiliriz?’

Elcevap: İmâm-ı Âzam’ın bu fetvasına karşı, başta âzamî imamların en mühimleri ve sâir on iki eimme-i müctehidin, o fetvânın aksine fetvâ veriyorlar. Âlem-i İslâm’ın cadde-i kübrâsı, o umum eimmenin caddesidir; muazzam ümmet, cadde-i kübrâda gidebilir. Başka hususî ve dar caddeye sevk edenler, idlâl ediyorlar (saptırıyorlar). İmâm-ı Âzam’ın fetvâsı beş cihette husûsîdir:

Birincisi: Merkez-i İslâmiyet’ten uzak diyâr-ı âherde bulunanlara aittir.

İkincisi: İhtiyac-ı hakîkiye binaendir.

Üçüncüsü: Bir rivayette, lisân-ı ehl-i Cennet’ten sayılan Fârisî lisaniyla tercümeyle mahsustur.

Dördüncüsü: Fâtiha’ya mahsus olarak cevaz verilmiş: tâ Fâtiha’yı bilmeyen namazı terk etmesin.

Beşincisi: Kuvve-i îmandan gelen bir hamiyet-i İslâmiye ile, maânî-i mukaddesinin (mudakkes manaların), avâmın tefehhümüne medâr olmak (avâmın anlayabilmesi) için cevâz gösterilmiş. Halbuki zaaf-ı imandan gelen ve menfî fıkır-i milliyetten çıkan ve lisân-ı Arabîye karşı nefret ve zaaf-ı îmandan tevellüd eden (doğan) meyl-i tahrip sâikasıyla tercüme edip, Arabî aslını terk etmek, dini terk ettirmekdir.”³²

Fâtiha’nın Türkçe okunması için zaruret hali tahakkuk etmemiştir.

Ezan:

Ezanın da Türkçe okunamayacağına dair Bediüzzaman şu açıklamayı yapar: “Mesâil-i Şeriattan bir kısmına ‘taabbudî’ denilir; aklın muhâkemesine bağlı değildir, emrolunduğu için yapılır. İllet emirdir.

Bir kısmına ‘mâkulü’l-mânâ’ (hangi maslahatı gerçekleştirmek için konulduğu akılla bilinen) tâbir edilir; yani bir hikmet ve bir maslahat var ki, o hükmün teşriine müreccih olmuş; fakat sebep ve illet değil. Çünkü, hakikî illet, emir ve nehy-i ilâhîdir.

Şeâirin taabbudî kısmı: Hikmet ve maslahat onu tağyir edemez, taabbudîlik ciheti tereccuh ediyor; ona ilişemez. Yüz bin maslahat gelse, onu tağyir edemez. Öyle de, ‘Şeâirin fâidesi, yalnız mâlûm mesâlihtir’ denilmez ve öyle bilmek hatadır. Belki o maslahatlar ise, çok hikmetlerinden bir fâidesi olabilir. Meselâ biri dese: ‘Ezanın hikmeti Müslümanları namaza çağırmaktır; şu halde, tüfenk atmak kâfidir’ Halbuki o dîvane bilmez ki, binler maslahat-ı ezâniye içinde, o, bir maslahattır. Tüfenk sesi, o maslahatı verse, acaba nev-i beşer nâmına, yahud o şehir ahâlisi nâmına, hilkat-i kâinatın netice-i uzmâsı ve nev-i beşerin netice-i hilkatî olan îlân-ı Tevhîd ve rubûbiyet-i ilâhiyeye karşı izhâr-ı ubudiyyete vâsıta olan ezanın yerini nasıl tutacak?”³³

Bediüzzaman “ulemâü’s-sû” tabir ettiği bu kişilerin görüşlerini şiddetle tenkid etmekle birlikte Risale-i Nur talebelerini onlara hücum etmemeleri gerektiği konusunda şöyle uyarır: “Bununla beraber zamanın ilcaatı (zorlaması) ile zaruretlar ortalıkta zannederek bazı hocaların bid’alara taraftarlığından dolayı onlara hücum etmeyiniz. Bilmeyerek ‘Zaruret var’ zannıyla hareket eden o bîcârelere vurmayınız. Onun için kuvvetimizi dahilde sarf etmiyoruz. Bîçare,

zarûret derecesine girmiş bize muhâlif olanlardan, hoca da olsa onlara ilişmeyiniz. Ben tek başıma daha evvel aleyhimdeki o kadar muarızlara karşı dayandığım, zerre kadar fütür getirmediğim, o hizmet-i imâniyede muvafık olduğum halde, şimdi milyonlar Nur Talebesi olduğu halde, yine müsbet hareket etmekle onların bütün tahrikatlarına, zulümlerine tahammül ediyorum.”³⁴

Ayrıca Bediüzzaman bid’alara fetva vermiş olsa bile bunlar arasında iyi niyetli olanları kollar ve bu zevâtın böyle davranmakla zararı dörtte bir oranında azalttıklarını ifade eder. Onun bu konudaki görüşünü en güzel şekilde o zamanki Diyanet İşleri Başkanı Ahmed Hamdi Akseki’ye yazdığı mektubundan anlamaktayız:

“Muhterem Ahmed Hamdi Efendi Hazretleri,

Bir hâdise-i rûhiyemi size beyan ediyorum: Çok zaman evvel zatınız ve sizin mesleğinizdeki hocaların, zarûrete binâen ruhsata tâbî ve azîmeti şer’iyyeyi bırakan fikirler, benim fikrime muvafık gelmiyordu. Ben, hem onlara, hem sana hiddet ederdim. ‘Neden azîmeti terk edip ruhsata tâbî oluyorlar?’ diye Risâle-i Nûr’u doğrudan doğruya size göndermezdim. Fakat, üç-dört sene evvel yine şiddetli kalbime sizi tenkidkârâne bir teessüf geldi. Birden ihtar edildi ki:

‘Bu senin eski medrese arkadaşların olan başta Ahmed Hamdi gibi zatlar, dehşetli ve şiddetli bir tahrîbâta karşı ehvenü’ş-şer düsturıyla mümkün olduğu kadar bir derece bir kısım vazife-i ilmiyeyi, mukaddesâtın muhâfazasına sarf edip, tehlikeyi dörtten bire indirmeleri, onların mecburiyetle bazı noksanlıklarına ve kusurlarına inşallah keffâret olur’ diye kalbime şiddetle ihtar edildi.

Ben dahi sizleri ve sizin gibilerini, o vakitten beri yine eski medrese kardeşlerim ve ders arkadaşlarım diye hakîki uhuvvet nazarıyla bakmaya başladım...”³⁵

Bediüzzaman’ın Ahmed Hamdi Akseki’ye yazdığı bu mektupta, kendisi zarûret hükümlerini kullanmaktan yana olmamakla birlikte, Akseki’nin bu yolla tehlikeyi dörtten bire indirdiğini ifade etmesi de önemlidir. Şu halde ona göre bazı iyi niyetli âlimlerin belli sınırlar içinde zarûret hükümleriyle amel etmesinde önemli faydalar vardır. Bediüzzaman’ın bu hususta daha çok korktuğu kişiler ulemâü’s-sû diye tabir ettiği ilmini kötüye kullanan kişilerdir.

d. Zarûretler asgarî miktarda kullanılmalı:

Bediüzzaman Yeni Said döneminde meşrû zarûretleri dahi kullanırken aşırı gitmeyip zarûret derecesiyle iktifa etmeyi tavsiye ediyor:

Bediüzzaman, ezanın Türkçe okunmasının emredilmesi ve insanların buna zorlanmasından sonra dahi bu konuda yapılacak bir şeyin olduğunu söyler: “Minareye çıktığın vakit, kendi duyacağın kadar ezanın aslını oku; aslı ezanı bitirdikten sonra onların istediklerini söyle. O zaman zarûretten dolayı, ezanın aslını okumuş ve tercümesini de duyurmuş olursun.”³⁶

Bir doktor nâmahreme bakabilir, bir vaiz bakamaz: “Bir tabip, doktorluk noktasında bir nâmahremenin uzvuna bakar ve zarûret olduğu vakit ona gösterilir, hilâf-ı edeb denilmez. Belki edeb-i tıb öyle iktiza eder denilir. Fakat o tabip recûliyet unvânıyla (bir erkek olarak), yahut vâiz ismiyle, yahut hoca sıfatıyla o

*bazı iyi niyetli
âlimlerin belli
sınırlar içinde
zarûret hüküm-
leriyle amel
etmesinde önemli
faydalar vardır.
Bediüzzaman’ın
bu hususta daha
çok korktuğu
kişiler ulemâü’s-
sû diye tabir ettiği
ilmini kötüye kul-
lanan kişilerdir.*

33- Nursî, Mektûbât, s. 385-386.

34- Nursî, Emirdağ Lâhikası, s. 456-457, (Mektup: 448).

35- Nursî, Emirdağ Lâhikası, s. 258, (Mektup: 323).

"Bir tabip, doktorluk noktasında bir nâmahrem'in uzvuna bakar ve zarûret olduğu vakit ona gösterilir, hilâf-ı edeb denilmez. Belki edeb-i tıb öyle iktiza eder denilir. Fakat o tabip recûliyet unvânıyla (bir erkek olarak), yalut vâiz ismiyle, yalut hoca sıfatıyla o nâmahremlere bakamaz, ona gösterilmesini edeb fetvâ veremez. Ve o cihette ona göstermek, hayâsızlıktır."

nâmahremlere bakamaz, ona gösterilmesini edeb fetvâ veremez. Ve o cihette ona göstermek, hayâsızlıktır."³⁷

e. Risale-i Nur talebeleri maîşet zarûreti bahanesiyle hizmeti bırakmazlar:

Bediüzzaman'ın üzerinde hassasiyetle durduğu konulardan biri de açlık ve kıtlık sebebiyle Risâle-i Nur talebelerinin hizmetten geri kalmalarının doğru olmadığı hususudur:

"Hem, İmâm-ı Şâfi'den (r.a.) rivâyet var ki: 'Hâlis talebe-i ulûmun rızıkına ben kefâlet edebilirim' demiş. 'Çünkü rızıklarda vüs'at ve bereket olur.' Mâdem hakikat budur ve mâdem hâlis talebe-i ulum ünvanına Risâle-i Nur Şakirdleri bu zamanda tam liyakat göstermişler; elbette şimdiki açlık ve kahta mukâbil Risâle-i Nur hizmetini bırakmak ve zarûret-i maîşet özüyle, maîşet peşine koşmak yerine en iyi çare, şükür ve kanaat ve Risâle-i Nur talebeliğine tam sarılmaktır.

Evet, her tarafta bu derd-i maîşet herkesi sarsıyor. Ehl-i dalâlet bundan istifade eder. Ehl-i diyânet de, kendini mâzur bilir, 'Zarûrettir, ne yapalım?' der.

Demek ki, Risâle-i Nur Şakirdleri bu açlık ve zarûret musibetine karşı, yine nurla mukâbele etmeli. Her şâkirdin vazifesi, yalnız kendi imanını kurtarmak değil; belki başkasının imanlarını da muhafaza etmeye mükelleftir. O da hizmete ciddî devam ile olur."³⁸

Başka bir mektubunda da şöyle diyor:

"Ehl-i iman ve ehl-i hakikat, hûsusan Risâle-i Nur talebelerinin vazifesi, bu musibetli açlığı, Ramazan riyâzet-i diniyesinin tarzındaki açlık gibi vesîle-i ilticâ ve nedâmet ve teslimât yapmaya çalışmaktır. Ve zarûret bahanesiyle dilencilige ve hırsızlığa ve anarşiliğe yol açmasına meydan vermemektir. Ve aç fakirlerle acımayan bir kısım zengin ve bazı ehl-i maaş dahi Risâle-i Nur'u dinleyip, bu mecburî açlık hissiyle açlara merhamete gelip zekâtla yardımlarına koşmaktır. Ve nefsinî güzel yemeklerle şımartan, serkeş eden ve hevesât-ı rezile ve tuğyanlara sevk edip sarhoş eden gençler dahi, Risâle-i Nur'un irşadıyla, bu hâdiseden merdâne istifade ederek, fuhiyât ve günahlardan ellerini bir derece çektiği ve nefislerinin zevklerini ve pisliklere karşı galeyanlarını kırdığı vesilesiyle tâate ve hayrâta girip, o hâdiseyi, kendi aleyhlerinden çıkarıp, lehlerinde istimal etmektedir.

Ve ehl-i ibâdet ve salâhat dahi, ekser aç kaldığı bu zamanda ve çok karışmış ve haram ve helâl fark edilmeyecek bir tarza gelmiş ve şüpheli mal hükümünde ve mânen müşterek olan erzak-ı umûmiyeden helal olmak için mikdar-ı zarûret derecesine kanaat ediyorum diye, bu mecburi belâyı bir riyâzet-i şer'îye nazarıyla bakmaktır. Kader-i ilâhiyeye karşı şekvâ ile değil, rızâ ile karşılamaktır."³⁹

f. Kullanılabilecek zaruretler:

Bediüzzüman'a göre dış dolgusu kullanılabilecek zaruretlerdendir. Bu konuda kendisine sorulan bir soruya şöyle cevap vermiştir:

"1932 tarihli sualinize şimdilik etrafiyla cevap veremiyorum. Fakat bu

36- Necmettin Şahiner, Son Şahitler II, s. 28.

37- Bediüzzaman Said Nursî, Lem'alar, Almanya baskısı, 1994, s. 59.

38- Bediüzzaman Said Nursî, Kastamonu Lâhikası, Almanya baskısı, 1994, s. 154, (Mektup: 139).

mesele ile münasebetdar bir-iki mesele-i şeriatı icmalen yazıyorum. Şöyle ki: Abdest vaktinde ağız yıkamak farz değil, sünnettir. Fakat gusül hengâmında ağzını yıkamak farzdır. Az bir şey de yıkanmadık kalsa olmaz, zarardır. Onun için dişleri kaplama lehinde ulemâlar fetvâ vermeye cesaret edemiyorlar.

İmâm-ı Âzam ile İmâm-ı Muhammed (Radıyallâhü anhümâ) gümüş ve altından dişlerin yapılmasına fetvaları, sabit kaplama hakkında olmamak gerekir. Halbuki bu diş meselesi umûmu'l-belvâ⁴⁰ suretinde o derece intişarı var ki, ref'i (kaldırılması) kabil değil. Ümmeti bu belvâ-yı azîmden (büyük belâdan, sıkıntıdan) kurtarmak çaresini düşündüm, birden kalbime bir nokta geldi. Haddim ve hakkım değil ki, ehl-i içtihadın vazifesine karışayım, fakat bu umûmu'l-belvâ (kaçınılması zor ve imkansız durum) zaruretine karşı, fetvalara taraftar olmadığım halde diyorum ki:

Eğer mütedeyyin bir hekim-i hâzıkın (mütehasıs dindar bir doktorun) gösterdiği ihtiyaca binaen kaplama sureti olsa, altındaki diş ağzın zâhirinden (dış olmaktan) çıkar, bâtın (ağzın içi) hükmüne geçer. Gusûlde yıkanmaması guslû ibtal etmez. Çünkü, üstündeki kaplama yıkanıyor, onun yerine geçiyor. Evet, cerihaların üstündeki sargıların zarar için kaldırılmadığından ceriha yine yıkanması, şer'an o yaranın gasli (yıkınması) yerine geçtiği gibi, böyle ihtiyaca binaen sabit kaplamanın yıkanması dahi dişin yıkanması yerine geçer, guslû ibtal etmez. Madem ihtiyaca binaen bu ruhsat oluyor. Elbette yalnız süs için, ihtiyaçsız dişleri kaplamak veya doldurmak bu ruhsattan istifade edemez. Çünkü, hatta zaruret derecesine geldikten sonra böyle umûmu'l-belvâda eğer bilerek s'û-i ihtiyarıyla olsa, o zaruret ibaheye (mubah olmasına) sebebiyet vermez. Eğer bilmeyerek olmuş ise, zaruret için elbette cevaz var.”⁴¹

Bediüzzaman diş dolgusu konusunda soru sorana zaruret prensibine dayanarak sınırlı derecede de olsa fetva vermiş olmakla birlikte kendisi bu yola başvurmamıştır.

Sonuç

Bediüzzaman, zaruret hali hakkında teorik bilgi vermek yerine daha çok “Zaruretler mennû (haram) olan şeyleri mubah kılar” kuralının nerede ve hangi miktarda kullanılacağı hakkında açıklamalarda bulunur.

Bediüzzaman Eski Said döneminde Şeriat'ın biri muvâzene ile zarureti nazara alarak, diğeri de muvâzenesiz ve zâhirperestâne olmak üzere iki şekilde tatbikinin mümkün olabileceğini, ancak ikinci yolun çıkılmaz bir yol olduğunu ifade eder. Eski Said döneminde Bediüzzaman zaruretler yoluyla şeriatın daha makul bir uygulama alanı bulacağı kanaatindedir. Sosyal ve idari konularda zaruretler mutlaka dikkate alınmalıdır. Bu dönemde Bediüzzaman zaruret kavramını hep kullanılması gereken bir unsur olarak ileri sürmektedir.

Yeni Said döneminde Bediüzzaman içtihad gibi zaruret kapısını da kapatmış gibidir. Bu dönemde zaruretin kullanılamayacağı konusunda onun ana düşüncesi şöyledir: Dini meseleler taabbudî ve makûlül-mâna olmak üzere iki kısma ayrılır. Taabbudî olan kısmı hikmet ve maslahat sebebiyle hiçbir şekilde değiştiremez. Mâkûlül-mâna olan kısımda ise maslahat sadece Şâriin o hükmü

*Bediüzzaman,
zaruret hali
hakkında teorik
bilgi vermek
yerine daha çok
Zaruretler mennû
(haram) olan şey-
leri mubah kılar
kuralının nerede
ve hangi miktarda
kullanılacağı hak-
kında açıklamalar-
da bulunur.*

39 Said Nursî, Kastamonu Lâhikası, s. 104, (Mektup: 101).

40 Kaçınılması zor veya imkânsız durum.

41 Bediüzzaman Said Nursî, Barla Lâhikası, Envar Neşriyat, İstanbul 1996, s. 277-278.

*Temeli
Kur'an'da yer
alan Zaruret
prensibini Bediüz-
zaman da mâkul
karşılamiş, ancak
Eski Said dönemi
ile Yeni Said
döneminde bu
prensibin kullanıl-
ması konusunda
farklı yaklaşımlar
sergilemiştir.*

vazetmesi için bir tercih sebebidir, hükmün illeti yine Allah'ın emridir.

Bedüzzaman'a göre ulemâ's-sû, mühlid ve bid'atçıların tesirinde kalarak zaruret prensibini suistimâl etmişler ve bu prensibi kullanarak dinin temel meselelerinde dahi değişikliğe gidilebileceği hususunda fetva vermişlerdir. Gerek idareciler ve gerekse âlimler arasında kötü niyetliler çoğalmıştır. İman esaslarının saldırıya uğradığı böyle bir zamanda zaruret kapısını açmak ve kullanmak dine büyük zarardır. Bununla birlikte Ahmed Hamdi Akseki gibi iyi niyetli zatlar zaruret prensibini kullanmak suretiyle zararı dörtten bire indirmişlerdir.

Netice itibarıyla, Bediüzzaman'ın Eski ve Yeni Said dönemlerindeki farklı yaklaşımını şartların değişmesine bağlamak gerekir.

Özet

Dinde haramın mubah kılınmasını, farz ve vacib olan hükümlerin de kaldırılmasını veya eda zamanını geciktirilmesini gerektiren anormal durumlara zaruret hali denir. Maksat ve maslahatlar çatışmasında bir üst maksat ve maslahatı korumak için zaruret hükümlerinin geçerliliği normal karşılanır. Temeli Kur'an'da yer alan Zaruret prensibini Bediüzzaman da mâkul karşılamış, ancak Eski Said dönemi ile Yeni Said döneminde bu prensibin kullanılması konusunda farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Bu çalışmada Bediüzzaman'ın zaruret anlayışı ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Zaruret, ruhsat, azimet, ehvenişer

Abstract

The abnormal situations like making unlawful permissible in religion, removal of Farz and Vajib or delaying to do is called the "state of necessity". In the conflict of goal and business matter, to preserve the top goal and business matter, the validity of the rules of the "state of necessity" can be regarded as normal. Beduzzaman meet the "state of necessity" as acceptable as it is found in the Quran, however, the old Said and the new Said used this principle in a differential approach. In this work, Bediuzzaman's concept of "state of necessity" is discussed.

Key words

absolute necessity, permission, obey Allah totally, the lesser of two evils